

Lezing:

Scheppingsverhaal uit 'Kinderen van God', bijbelverhalen verteld door aartsbisschop Desmond Tutu
Helemaal in het begin, toen er nog helemaal niets bestond – geen bomen, geen vogels, geen dieren, geen hemel, geen zee, alleen maar donker – liep God over van liefde. Uit liefde zei God: 'Laat er licht zijn.' En het werd dag. En het werd nacht. Toen de eerste dag voorbij was, glimlachte God. Hij wist dat het goed was. Op de tweede dag zei God: 'Laat er een hemel zijn waar wolken kunnen drijven en de wind kan waaien.' En de hemel was mooi en stralend blauw. Op de derde dag zei God: 'Laat het water bij elkaar komen in de zee, en laat het land tevoorschijn komen.' Daarna ging God de wereld nog mooier maken, met hoge bomen en lange grassprietten. En de eerste prachtige bloem ging open, in geuren en kleuren. Op de vierde dag zei God: 'Laat de hemel verlicht worden door de zon en de maan.' En God strooide sterren rond in de hemel. Ze fonkelden als diamanten. Op de vijfde dag zei God: 'Laten er vogels zijn die vliegen en zingen, en vissen die spartelen en spetteren.' En op de hele wereld klonk het vrolijke gezang van de vogels. Op de zesde dag zei God: 'Laten er dieren zijn: olifanten en giraffen, katten en muizen, bijen en beestjes.' En opeens was het overal druk en lawaaierig. Maar God miste nog iets. Toen zei hij: 'Ik zal mensen maken. Ze moeten op mij lijken. Dan kunnen ze blij zijn met de aarde en ervoor zorgen.' Hij deed precies wat hij gezegd had en het was helemaal goed, heel erg goed. God keek naar alles wat hij gemaakt had. Hij klapte in zijn handen, zo blij was hij 'Is het niet geweldig?' En op de zevende dag lachte God hardop. Hij rustte uit en genoot van zijn schitterende schepping.

*'Er is metafysica genoeg in het denken aan niets' gedicht van Fernando Pessoa (1888- 1935).
Uit het Portugees vertaald door August Willemsen.*

Wat ik denk van de wereld?

Weet ik veel wat ik van de wereld denk!

Als ik ziek werd zou ik daaraan denken.

Welk idee heb ik over de dingen?

Welke mening heb ik omtrent oorzaak en gevolgen?

Wat heb ik tot nu bespiegeld over God, de ziel,

Over de schepping van de Wereld?

Ik weet het niet. Voor mij is daaraan denken de ogen sluiten

En niet denken. Het is de gordijnen dichtdoen

Van mijn raam (dat geen gordijnen heeft).

Het mysterie van de dingen? Weet ik veel wat mysterie is!

Het enige mysterie is dat er zijn die denken over het mysterie.

Wie in de zon staat en de ogen sluit,

Begint met niet te weten wat de zon is

En heel veel dingen te denken vol van warmte.

Maar dan opent hij de ogen en hij ziet de zon,

En kan al nergens meer aan denken,

Want het zonlicht is meer waard dan de gedachten

Van alle filosofen en van alle dichters.

Het zonlicht weet niet wat het doet

En daarom faalt het niet en is het gemeengoed en goed.

Metafysica? Welke metafysica hebben die bomen?

Die van groen zijn en gekruind en takken hebben

En van vruchten geven op hun tijd, hetgeen óns niet doet denken,
Ons, die niet bij machte zijn ze echt te zien.
Maar welke metafysica is beter dan de hunne,
Die is: niet weten waartoe ze leven
Noch weten dat ze het niet weten?

'Innerlijke constitutie der dingen'...
'Innerlijke zin van het Heelal'...
Dat alles is onecht, dat alles wil niets zeggen.
Het is ongelooflijk dat men denken kan aan dat soort dingen.
Het is als denken aan redenen en doeleinden
Wanneer het eerste ochtendlicht straalt, en langs de rand der bomen
Een zacht en glanzend goud de duisternis verdrijft.

Denken aan de innerlijke zin der dingen
Is overtollig, zoals denken aan gezondheid
Of als een glas water dragen naar het water van de bronnen.

De enige innerlijk zin der dingen
Is dat ze geen enkele innerlijke zin hebben.

Ik geloof niet in God omdat ik hem nooit heb gezien.
Als hij zou willen dat ik in hem geloofde,
Zou hij ongetwijfeld met mij komen praten
En mijn kamer binnenstappen
En mij zeggen, *Hier ben ik!*

(Dit klinkt misschien lachwekkend in de oren
Van wie, niet wetende wat kijken naar de dingen is,
Ook niet begrijpt degene die erover spreekt
Op de manier van spreken die het waarlijk zien der dingen leert.)

Maar als God de bloemen en de bomen is
En de bergen en zon en maanlicht,
Dan geloof ik in hem,
Dan geloof ik in hem ieder uur,
En mijn hele leven is één gebed en één mis,
En een communie met de ogen en de oren.

Maar als God de bomen en de bloemen is
En de bergen en het maanlicht en de zon,
Waarom dan noem ik hem God?
Ik noem hem bloemen en bomen en bergen en zon en maanlicht;
Want als hij, opdat ik hem zou zien,
Zich zon gemaakt heeft en maanlicht en bloemen en bomen en bergen,
Als hij mij verschijnt zijnde bomen en bergen
En maanlicht en zon en bloemen,
Dan is het omdat hij wil dat ik hem ken
Als bomen en bergen en bloemen en maanlicht en zon.

En daarom gehoorzaam ik hem,
(Wat weet ik meer van God dan God van zichzelf?),
Ik gehoorzaam hem door te leven, spontaan,
Als wie de ogen openslaat en ziet,
En ik noem hem maanlicht en zon en bloemen en bomen en bergen,
En ik heb hem lief zonder aan hem te denken,
En ik denk mij hem door te zien en te horen,
En ik ga met hem op ieder uur.

Overweging

Twee teksten heeft u beluisterd, waarvan een bovendien nogal lange, maar niet één tekst uit het evangelie; het evangelie dat toch de kern vormt van onze religie van het boek. Ook al zal dat in deze Ekklesia wel vaker gebeuren, het vraagt toch om uitleg. Ook ik denk dat voor wie zich christen of christelijk wil noemen, het evangelie de kern is of zou moeten zijn. Waarom zouden we anders naar de kerk komen, dan om ons te laten herinneren aan de boodschap van het evangelie: je laten raken door de woorden en het leven van het centrale personage: Jezus van Nazareth en herinnerd worden aan de opdracht hem te volgen. In zekere zin heel simpel maar tegelijk extreem moeilijk. Simpel, want gewoon doen, onmogelijk moeilijk zodra je ziet wat het betekent. Lees maar bij Marcus: "Wie mij wil volgen, moet met zichzelf breken, zijn kruis op zich nemen en zo achter mij aan komen." (Mc. 8:34). Ga er maar aan staan!

Eigenlijk kunnen we hier ophouden met praten. In zekere zin is elk extra woord alleen maar een uitstel van executie. Of beter gezegd: vanaf hier loopt het spreken altijd het gevaar, een manier te worden om het handelen uit te stellen, te omzeilen, onszelf voor gek te houden. Zoals volgens Kant een mens geen ethiek nodig heeft om te weten wat hij moet doen, en de ethiek juist altijd het risico loopt de duidelijkheid van de morele plicht eerder te verduisteren, zo heeft een christen waarschijnlijk de theologie of de preek niet nodig om te weten wat het evangelie van hem of haar vraagt. Of is dat al te wantrouwig gedacht?

Misschien maak ik me ook weer schuldig aan dat uitstel of zelfbedrog; maar ik denk dat er inderdaad wel goede redenen zijn, om toch nog wat meer te zeggen dan enkel te wijzen op die zo eenvoudige evangelische opdracht of uitnodiging, of uitdaging.

Ten eerste kunnen we ons realiseren dat die evangelische opdracht alleen maar door een heleboel gepraat tot ons gekomen is. Ik bedoel: door 2000 jaar theologie en al dat andere spreken en schrijven en schilderen en componeren waarin de theologie doorwerkte. Zou er nog een evangelie tot ons spreken als die geschiedenis er niet was geweest? Is het evangelie zelf al niet een eerste manier waarop een web van woorden werd geweven rond de uitdaging die het leven van Jezus vormde? Het vroegste evangelie dateert van enkele decennia na de gebeurtenissen, gebeurtenissen waar de auteur hoogstwaarschijnlijk zelf niet bij aanwezig is geweest. Marcus was waarschijnlijk een tijdgenoot van Paulus die een web van theologisch gepraat om de evangelische boodschap heen geweven heeft. En pas op: laten we niet denken dat we ons gemakkelijk kunnen losmaken uit dat web of distantiëren van die eerste theologie van Paulus, die de goddelijkheid van Jezus beklemtoont en die de verrijzenis tot de basis maakt van het christelijk geloof. Niet alleen omdat we niet gemakkelijk 20 eeuwen cultuur van ons af kunnen schudden, maar ook om een andere reden.

Ik denk eigenlijk dat we ons ook omwille van die evangelische opdracht zelf, hoe duidelijk die op zich ook lijkt te zijn, niet van al die theologische ballast los kunnen maken. Want stel dat we alle theologie ervan af halen, dat we het evangelie reduceren tot de woorden die Jezus naar alle waarschijnlijkheid echt zelf gesproken heeft (we houden dan ongeveer anderhalf A-4tje over), zou het dan nog die uitwerking op ons hebben die het nu heeft? Of laten we gewoon de 4 evangeliën houden zoals we ze nu hebben; stel dat we het daarbij laten, zou de zeggingskracht sterk genoeg zijn om het te kunnen volhouden tegen een volstrekt terechte historische kritiek die laat zien dat Jezus natuurlijk een kind van zijn tijd en een product van zijn cultuur was, misschien een charismatische zonderling die voor een groepje mensen de Joodse verwachting van een messias ging betekenen, maar die uitgeschakeld werd toen hij de traditionele structuren bedreigde. Interessant om te weten, maar uiteindelijk een geschiedenis van 13 in een dozijn, die door allerlei toevalligheden een wereldhistorische macht geworden is. Jezus wordt dan een van die vele inspirerende figuren, die op zich niet meer bijzonder was dan (misschien niet talloze, maar toch) zeer vele andere wijzen, leraren, profeten, en wat dies meer zij. Wat is de zeggingskracht van een boodschap die niet meer is dan één uit vele, waarvan het succes bepaald is door toeval en machtspolitiek?

Is dit niet onze situatie? Of laat ik eerlijk zijn: ik denk dat dit min of meer mijn situatie is: Enerzijds

geneigd om alle theologie op zij te zetten en te vervangen door (wat ik nu maar samenvat als) historische kritiek, en anderzijds toch proberen vast te houden aan een evangelische boodschap waarvan ik moet erkennen dat die zijn autoriteit ontleent aan die theologische ballast die ik kwijt wil, of denk kwijt te zijn. Maar betekent dat niet dat ik het gezag, de autoriteit van de boodschap wil bewaren zonder datgene waardoor die boodschap zijn autoriteit heeft gekregen? Is dit niet wat wij (ik denk dat ik niet de enige ben) ervaren als we vermoeden dat we de laatste generatie zijn waarvoor de boodschap nog bestaat? Dat wij nog net een beetje kunnen parasiteren op de autoriteit die werd ontleend aan een fundament dat we zelf hebben afgebroken? (NB: dit is wat Nietzsche 'nihilisme' noemt: dit verscheurde verstrikt zijn in een afhankelijkheid aan iets waaraan we tegelijk niet meer geloven; het is onze – Europese – conditie).

Dit was allemaal inleiding op, aanloop naar dat wat ik eigenlijk wil zeggen over waarom ik voor vandaag de teksten koos die we gelezen of gehoord hebben, en waarom geen tekst uit het evangelie werd gekozen, alsof we aan het evangelie niet genoeg zouden hebben. Ik denk dat zelfs wanneer we het verhaal over die Jezus van Nazareth en de boodschap van het evangelie zien als een historisch en cultureel bepaalde, en in die zin toevallige figuur, als een uit vele, we zelfs dan meer woorden nodig hebben dan alleen die paar uit het evangelie. Niet omdat die paar woorden ("Wie mij wil volgen, moet met zichzelf breken, zijn kruis op zich nemen en zo achter mij aan komen.") niet voldoende zouden zijn voor een heel leven, maar omdat ze dat maar kunnen zijn door andere woorden. Anders gezegd: ik denk dat we, enerzijds overtuigd van de historische en culturele relativiteit van het christendom, ons anderzijds alleen aan die toevallige figuur kunnen committeren, we ons alleen daarom ermee kunnen engageren, dat we die figuur zien als de (toevallige, historisch en cultureel bepaalde) vorm, waarin iets voor ons bewaard wordt, iets aan ons getoond wordt, iets wat we onder die toevallige vorm als een wezenlijke inhoud vermoeden: Jezus als de toevallige, historische gedaante waarin "God" of "het goddelijke" zichtbaar is geworden, de God die, of het goddelijke dat andere culturen in andere figuren hebben herkend.

"God of het goddelijke" – dat is misschien het verschil tussen de theoloog en de filosoof. De theoloog vertrekt vanuit dat wat de traditie als openbaring heeft aangeduid, hij vertrekt vanuit een soort van weten omtrent God en probeert dat bij de menselijke ervaring te brengen. De filosoof – dat wil zeggen de filosoof die zijn eigen engagement met het (christelijk) geloof of de godsdienst probeert te verstaan en uit te leggen – vertrekt vanuit die ervaring en kijkt of hij in een uitleg daarvan in de buurt komt van "quod omnes dicunt Deum". Wat vinden we in de ervaring, dat ons in contact brengt met iets dat zich niet laat relativiseren, iets dat niet slechts onderdeel is van de wereld van de immanentie, maar dat die immanentie doorbreekt, een transcendentie die zich aandient, opdringt? Ik denk dat er twee lijnen van antwoord op deze vraag te onderscheiden zijn, twee lijnen die theologisch zijn ondergebracht in de leerstukken van schepping en verlossing, en die ethisch misschien kunnen worden verbonden met enerzijds de oorspronkelijkheid van het goede en anderzijds de vrijheid en de realiteit van het kwaad. Ik beperk vandaag me tot de eerste lijn, de lijn die theologisch die van de schepping wordt genoemd. En daarmee zijn we – eindelijk – bij de eerste tekst aangekomen.

Maar op het moment dat ik dat zeg, voel ik eigenlijk vooral schaamte. Want wat ben ik nu toch aan het doen? Ik spreek lange en hoogdravende zinnen uit over abstracte en ingewikkelde kwesties – om een tekst te presenteren die een wonder van eenvoud en directheid is. We lezen het scheppingsverhaal uit de hervertelling voor kinderen door aartsbisschop Desmond Tutu. Een prachtige versie van het verhaal over het begin van alles en over hoe goed dat begin is, hoe goed de werkelijkheid "in principe", ten diepste, "in de grond", eigenlijk is.

De tekst legt uit waarom het allemaal zo goed is: het is allemaal geschapen door God die "overliep van liefde": "Helemaal in het begin [...] liep God over van liefde. Uit liefde zei God..." en dan begint het en gaat het door totdat hij hardop lacht en in zijn handen klapt van blijdschap. Maar dat de werkelijkheid in principe goed is omdat ze door God uit liefde geschapen is, dat is theologie. Wat heb ik daaraan als ik van die God niet weet. Als ik van hem niet anders weet dan wat dit soort verhalen

wordt verteld. Pessoa schrijft “Ik geloof niet in God omdat ik hem nooit heb gezien”. Ik wil niet eerst bij God moeten komen om van daaruit, van hem of haar uit, te zien dat alles in de grond goed is; ik wil bij die ervaring komen, leren zien dat alles in principe goed is, en – wie weet – van daaruit misschien bij God komen.

Volgens Pessoa is daarvoor een bepaalde manier van spreken nodig: “de manier van spreken die het waarlijk zien der dingen leert”. Misschien de taal van de poëzie? Waarschijnlijk een heel elementair spreken; spreken zoals Tutu doet voor kinderen, spreken zoals kinderen zelf spreken. Als ik ’s ochtends mijn kleindochter uit bed haal, aankleed en naar beneden draag, wijst ze alles aan wat ze ziet en zegt ze wat ze ziet: “stoel, beer, apie, bloem, appelboom, perenboom, vrachtauto”, enzovoort. Ze doet als Marc in het gedicht van Paul van Ostaijen, die “smorgens de dingen groet”. Ja, “als ge niet wordt als kinderen...” – maar hoe doe je dat, worden als kinderen, kijken als kinderen, zien dat de werkelijkheid goed is?

Wat zien wij eigenlijk als we naar de werkelijkheid kijken? We doen de gordijnen open en zien wat voor weer het is, dat wil zeggen wat we wel of niet kunnen gaan doen, waaraan we moeten denken als we dat gaan doen; we zien onze tuin en hoe we die hebben ingericht of wat we daaraan nog moeten gaan doen; we zien onze burens en denken ... nou ja wat we zoal over onze burens denken; we zien onze tegenliggers en berekenen de afstand, we zien de sterrenhemel en denken aan de ruimtevaart; dat wil zeggen: we zien wat we nog moeten doen, wat we hebben gedaan, wat we kunnen gaan doen, we zien wat we weten en wat we nog niet weten, wat we zouden willen weten, we zien “oorzaken en gevolgen” (zoals Pessoa zegt). Dat wil zeggen: Wij kijken naar de werkelijkheid en zien onmiddellijk eigenlijk vooral ... onszelf.

Zelfs het bijbelverhaal is daardoor geïnfecteerd: God ziet ook vooral zichzelf en wat hij gemaakt heeft en wat er nog ontbreekt. En om het nog erger te maken en om echt naar zichzelf te kunnen kijken maakt hij zelfs een beeld van zichzelf... Ja – laten we niet vergeten dat wij het verhaal over die God (die ons maakte naar zijn beeld), dat wij de God van dat verhaal gemaakt hebben naar ons beeld en gelijkenis.

Hoe leren wij, “die niet weten wat kijken naar de dingen is”, “die niet bij machte zijn ze echt te zien”, hoe leren wij weer kijken naar de dingen, hoe leren wij “die manier van spreken die het waarlijk zien der dingen leert”? Het antwoord van de filosofie is volgens mij dit: probeer je te realiseren dat al die manieren waarop je eigenlijk jezelf ziet terwijl je denkt naar de werkelijkheid te kijken, al die manieren waarop je ziet wat je kunt en niet kunt, doet en niet doet, wilt en niet wilt, plant en niet plant, begrijpt en niet begrijpt, enz., dat dat allemaal reacties zijn op wat de dingen zelf al hebben laten zien of horen. Anders gezegd: probeer niet je eigen reactie op wat de dingen zeggen te houden voor wat ze zelf zeggen, maar te luisteren naar wat de dingen zeggen voordat wij iets over ze zeggen en denken. Met de woorden van Pessoa: probeer niet te “denken aan redenen en doeleinden wanneer het eerste ochtendlicht straalt, en langs de rand der bomen een zacht en glanzend goud de duisternis verdrijft”. De werkelijkheid spreekt, we worden aangesproken voordat we zelf spreken.

Daar verschijnt iets wat met een duur woord “transcendentie” heten mag. Ik noem dat ‘het wonder van betekenis’. Aangesproken *worden*, dat is: betekenis verstaan. ‘Betekenis’ is mijn naam voor wat de dingen zeggen; en *dat* ze spreken is als een wonder: het doorbreekt mijn eigen begrip, mijn eigen verwachting, mijn eigen bemachtiging; een wonder waarover ik me slechts kan verwonderen. Pessoa zegt: “En daarom gehoorzaam ik hem [...] ik heb hem lief zonder aan hem te denken, en ik denk mij hem door te zien en te horen, en ik ga met hem op ieder uur.” Is dat niet ook de boodschap van het evangelie?

Ekklesia Leiden
Rapenburg 100
2311GA Leiden
www.ekklesialeden.nl
info@ekklesialeden.nl